

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.2.4>

## ОКРЕМІ ВИДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

**Міловська Надія Василівна,**

доктор юридичних наук, доцент,  
в.о. провідного наукового співробітника  
відділу забезпечення інтеграції академічної та  
університетської правової науки та розвитку юридичної освіти  
Київського регіонального центру  
Національної академії правових наук України

У статті досліджуються особливості договорів співстрахування, перестрахування та обов'язкового страхування в системі цивільно-правових договорів. Зокрема, зазначено, що в умовах економічного розвитку суспільства з метою підвищення правових гарантій захисту фінансового стану страхових організацій сьогодні існує потреба не лише в укладанні договорів страхування, а й договорів співстрахування та перестрахування. Надається визначення договору співстрахування та договору перестрахування, а також досліджуються основні спірні моменти правового регулювання перестраховальних відносин.

Зазначається, що співстрахування виступає одним із способів розподілу ризиків у зв'язку з неможливістю для одного страховика прийняти певний об'єкт на страхування за умови, що кілька страхових організацій здійснюють один і той самий вид страхування. Що ж до перестрахування, то воно здійснюється на підставі укладеного між страховиком та перестраховиком договору перестрахування без погодження зі страхувальником.

Також у статті надається визначення і характеристика договору обов'язкового страхування як виду цивільно-правових договорів, за допомогою якого держава зобов'язує зазначених у законі осіб здійснювати страхування певних майнових інтересів. Зазначено, що обов'язкове страхування поширюється на пріоритетні об'єкти страхової охорони, коли питання такої охорони зачіпає суспільні інтереси. Така форма страхування можлива лише тоді, коли за допомогою добровільного страхування неможливо досягти потрібного ефекту.

Наводяться характерні ознаки обов'язкового страхування, що відрізняють його від добровільної форми страхування та наголошується, що договір обов'язкового страхування, попри публічну складову, яка відображається в примусовому характері укладення відповідного договору та стандартизації його умов, є регулятором приватноправових відносин.

**Ключові слова:** договір співстрахування, договір перестрахування, договір обов'язкового страхування, страхові відносини, Закон України «Про страхування».

### **Milovska Nadiia. Individual types of civil insurance agreements**

The article studies the features of co-insurance, reinsurance and compulsory insurance contracts in the system of civil law contracts. In particular, it marks that in the context of the economic development of society to advance the legal guarantees of a financial status of insurance organizations, there is a need not only to conclude insurance contracts but also co-insurance and re-insurance contracts. The author defines the co-insurance and reinsurance contracts and also studies the key controversial points of the legal regulation of reinsurance relations.

It is stated the co-insurance is one of the ways to share risks caused by the failure for an insurer to accept an insurance object assuming that several insurance companies carry out the same type of insurance. In terms of reinsurance, it is implemented pursuant to the reinsurance contract concluded between an insurer and reinsurer without agreeing with the insuring party.

The article also defines and characterizes a compulsory insurance contract as a type of civil law contracts with the help of which the state obliges persons specified in the law to insure certain property interests. The research points out that obligatory insurance covers the high interest objects of insurance protection when the issue of such a protection concerns social interests.

*That sort of insurance is possible only if it is impossible to gain a relevant effect through the voluntary insurance.*

*The author provides the features of the obligatory insurance distinguishing it from a voluntary form of insurance and emphasizes that obligatory insurance contract, regardless of the public component which is conveyed through the mandatory nature of concluding the contract and standardization of its conditions, is a regulator of private law relations.*

**Key words:** co-insurance contract, reinsurance contract, compulsory insurance contract, insurance relations, Law of Ukraine "On Insurance".

В умовах економічного розвитку суспільства сьогодні існує потреба не лише в укладанні договорів страхування, а й договорів співстрахування та перестрахування з метою підвищення правових гарантій захисту фінансового стану страхових організацій. Співстрахування виступає одним із способів розподілу ризиків у зв'язку з неможливістю для одного страховика прийняти певний об'єкт на страхування за умови, що кілька страхових організацій здійснюють один і той самий вид страхування [1, с. 242]. Так, співстрахування – це страхування предмета договору страхування кількома страховиками на підставі одного договору страхування (ст. 986 ЦК; ст. 11 Закону України «Про страхування»).

Договір співстрахування є договором з множинністю осіб на боці страховика (ст. 540 ЦК), що означає встановлення між співстраховиками спільного дольового зобов'язання, за яким кожний із співстраховиків бере на себе певну визначену частину обов'язку здійснити страхову виплату страхувальнику. Тобто в разі настання страхового випадку страхувальник має звертатися до кожного із співстраховиків із вимогою про виплату страхового відшкодування у відповідній частині. Відповідно, кожному із співстраховиків належить частина страхового платежу. Обсяг прав та обов'язків кожного зі страховиків має бути визначений у договорі. За загальним правилом, якщо в такому договорі не визначено права та обов'язки кожного зі страховиків, вони солідарно відповідають перед страхувальником (вигодонабувачем) за виплату страхової суми або страхового відшкодування.

Співстрахування здійснюється лише за згодою страхувальника. За взаєм-

ним погодженням між співстраховиками і страхувальником один із співстраховиків може представляти всіх інших співстраховиків у відносинах із страхувальником: проводити переговори із страхувальником, надавати страхувальнику інформацію, виконувати інші представницькі функції. Сторони договору страхування можуть визначити представника в самому договорі страхування. В такому випадку додаткових документів на виконання представницьких функцій (довіреності) не вимагається. Якщо ж представницькі функції будуть поширюватися на процес підписання договору, довіреність від інших співстраховиків необхідна. У разі настання страхового випадку відповідальним перед страхувальником залишається кожний із співстраховиків особисто в межах своєї частки. Тобто незалежно від наявності представництва виплачувати страхову виплату страхувальнику буде кожний із співстраховиків безпосередньо.

Від співстрахування суттєво відрізняється перестрахування, яке здійснюється на підставі укладеного між страховиком та перестраховиком договору перестрахування без погодження зі страхувальником. Так, згідно зі ст. 30 Закону України «Про страхування», якщо страхова сума за окремим предметом договору страхування перевищує 10% суми сплаченого статутного капіталу і сформованих вільних резервів та страхових резервів, страховик зобов'язаний укласти договір перестрахування. Передумовою перестрахування зобов'язання є наявність у перестрахувальника страхового інтересу, який пов'язаний із витратами, що можуть виникнути у зв'язку з виконанням перестрахувальником своїх зобов'язань за основним договором страхування.

Правове регулювання перестраховальних відносин здійснюється ЦК України (ст. 987), Законом України «Про страхування» (ст. 12), нормами інших законів України, що стосуються страхування (перестраховування), підзаконними нормативними актами, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та вимог щодо здійснення перестраховування у страховика (перестраховика) нерезидента» [2], розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг «Про затвердження Порядку реєстрації договорів перестраховування та надання страховиками (цедентами, перестраховувальниками) інформації про укладені договори перестраховування з страховиками (перестраховиками) нерезидентами» [3]. Так, за договором перестраховування страховик, який уклав договір страхування, страхує в іншого страховика (перестраховика) ризик виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником (ч. 1 ст. 987 ЦК). При цьому страховик, який уклав договір перестраховування, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі відповідно до договору страхування (ч. 2 ст. 987 ЦК). Однак чинне законодавство України не містить норм, які визначали б місце договору перестраховування в системі страхової діяльності, норми ЦК України, хоча і закріплюють поняття договору перестраховування, але достатньою мірою не відображають його зміст і характер.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про страхування» перестраховування – це страхування одним страховиком (цедентом, перестраховувальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником в іншого страховика (перестраховика) резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій його зареєстровано. Правовий інститут перестраховування, з одного боку, забезпечує фінансову спроможність страховика виконати взятє страхове зобов'язання перед стра-

хувальником щодо виплати страхового відшкодування, щоб така виплата за страховими випадками не лягала непосильним тягарем лише на нього одного, а з іншого – посилює захист майнових інтересів страхувальників.

На думку одних науковців, договір страхування і перестраховування нічим не відрізняються [4, с. 73]. Водночас інші вчені акцентують увагу на їх суттєвих юридичних відмінностях, зазначаючи, що договір перестраховування є видом договору, відмінним від договорів страхування, який регулює особливий вид страхової діяльності і вимагає в силу цього створення для нього спеціального правового режиму [5, с. 37]. Так, як впливає із законодавчих визначень понять відповідних договорів, договір перестраховування дійсно виступає різновидом договору страхування, оскільки предметом безпосередньої діяльності страховика може бути як страхування, так і перестраховування. Однак між договором перестраховування та договором страхування існують й суттєві відмінності.

Основними критеріями відмежування договору перестраховування від договору страхування є: предмет договору, суб'єктний склад, страховий ризик, порядок укладення договору. Так, відповідно до чинного страхового законодавства предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані: з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням; з володінням, користуванням і розпорядженням майном; з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі. Зазначений предмет договору страхування не може бути застосований у перестраховуванні. Перестраховувальник, укладаючи договір перестраховування, захищає свій страховий інтерес, тобто забезпечує собі додаткові гарантії виконання страхових зобов'язань перед страхувальниками щодо здійснення страхових виплат в разі настання страхового випадку. Предмет договору перестраховування становить зобов'язання

перестраховика надати перестраховальнику певну послугу – перестраховальний захист і зобов'язання перестраховальника сплатити за неї перестраховальну премію [6, с. 6]. Відтак майнові інтереси суб'єктів страхування і перестраховування мають певні розбіжності, а тому предмети договорів відносин у них різні.

Однією з основних особливостей договорів страхування і перестраховування є їх суб'єктивний склад. Так, договір страхування укладається між страховою компанією і страхувальником, який може бути фізичною або юридичною особою, тоді як суб'єктами перестраховальних договорів правовідносин з обох сторін виступають страховики – юридичні особи, які називаються перестраховиком і перестраховальником.

У науковій літературі і навіть в договорах перестраховування часто зазначається, що перестраховальник «передає ризик» перестраховику, а перестраховик його «приймає» і може «передати» далі. Сторони договору перестраховування називають себе цедент і цесіонарій так, як ніби-то один передає іншому якесь право (вимогу). Так, на думку О.С. Красільникової, за договором перестраховування одна сторона – цедент – передає повністю або частково страховий ризик (групу страхових ризиків певного виду) іншій стороні – перестраховальнику, який, у свою чергу, бере на себе зобов'язання відшкодувати цеденту відповідну частину сплаченого страхового відшкодування. Сам процес, пов'язаний із передачею ризику, автор називає цедируванням ризику, або перестраховальною цесією. У зв'язку з цим страховика, який віддає ризик, називають цедентом, а перестраховальника, який приймає ризик, – цесіонарієм [7, с. 601]. Однак використання подібної термінології лише створює ілюзію того, що при перестраховуванні одна сторона договору щось передає іншій. Дійсно, захист інтересів в страхуванні відбувається шляхом розподілу ризику. Проте це не означає, що ризик передається від страхувальника до страховика, адже юридично ризик не

є оборотоздатним об'єктом цивільних прав і не може бути переданий від кого-небудь кому-небудь і, відповідно, прийнятий від будь-кого будь-ким. Ризик перестраховику не передається – перестраховик страхує ризик, але зовсім інший, ніж за основним договором.

При укладанні договору перестраховування будь-якої поступки прав страховика за зобов'язаннями, які виникають із договору страхування, іншому страховику не відбувається. Навпаки, страховик (перестраховальник), який уклав з перестраховиком договір перестраховування, відповідає за виконання страхових зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі згідно з договором страхування (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про страхування»). У зв'язку з цим вважається доцільним внесення змін до ст. 12 Закону України «Про страхування», виключивши з визначення перестраховування термін «цедент». Перестраховальник, укладаючи договір перестраховування, захищає свій страховий інтерес, тобто забезпечує собі додаткові гарантії виконання страхових зобов'язань перед страхувальниками щодо здійснення страхових виплат в разі настання страхового випадку.

Важливого науково-теоретичного та практичного значення для договорних відносин у сфері перестраховування має визначення страхового випадку та моменту його настання у договорі перестраховування. Деякі вчені вказують на те, що у сфері перестраховальних відносин під страховим випадком розуміють ті самі події, які мають місце в основному договорі страхування [8, с. 41]. Натомість М.В. Мних зазначає, що на відміну від договорів страхування, де, як відомо, багато різновидів страхових випадків, у договорі перестраховування страховий випадок завжди той самий, однаковий [9, с. 108]. Страховий випадок за договором страхування є лише моментом виникнення ймовірності настання страхового випадку за договором перестраховування, оскільки перестраховик виконує свої зобов'язання перед перестраховальником



тільки після виплати останнім страхового відшкодування за договором страхування [10, с. 31]. Тому, зважаючи на те, що за договором перестрахування страхується не ризик страхувальника за основним договором, а інший ризик – ризик перестрахувальника, тобто його ризик здійснення страхової виплати за основним договором страхування, а тому страховим випадком за договором перестрахування доречно вважати нездійснення страхової виплати за основним договором страхування.

Таким чином, аналізуючи різні наукові твердження, можна зазначити, що перестрахування виступає окремим видом страхування, а, відповідно, договір перестрахування – самостійним видом договору страхування, на підставі якого одна сторона (перестраховик) за обумовлену договором плату (перестрахувальну премію) зобов'язується надати іншій стороні (перестрахувальникові) послугу у вигляді перестрахувального захисту, спрямованого на забезпечення фінансової стійкості страховика (перестрахувальника) шляхом відшкодування відповідно до умов договору витрат, пов'язаних з виконанням страховиком (перестрахувальником) своїх зобов'язань за укладеним ним договором страхування. Відмінності у договорах страхування і перестрахування характеризують різну правову природу страхових і перестрахувальних відносин, а тому унеможливають їх юридичне ототожнення та потребують формування окремого правового регламентування, положення якого пояснювали б сутність договірних відносин у перестрахуванні, їх особливості, трактували основні дефініції та поняття перестрахувальної діяльності.

Дія принципу свободи договору зумовлює те, що укладення більшості цивільно-правових договорів залежить виключно від розсуду сторін. У разі, якщо укладення договору є обов'язковим для сторін (сторони), то йдеться про обов'язковий договір, укладений на підставі певного правового акта. Слід зазначити, що договір страхування є безпосередньою підставою

для виникнення зобов'язань як з добровільного, так і обов'язкового страхування. Так, страхування може здійснюватися на підставі договору між страхувальником і страховиком – добровільне страхування або на основі закону – обов'язкове страхування (ч. 2 ст. 352 ГК). Тобто залежно від конкретної форми страхування (ст. 5 Закону України «Про страхування») розрізняють договори добровільного страхування та договори обов'язкового страхування.

Принцип добровільного страхування полягає в тому, що кожна особа самостійно вирішує проблему покриття своїх можливих у майбутньому витрат, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, а саме, за рахунок власних коштів або за рахунок страхової послуги, за яку сплачується страхова премія. Обов'язкове ж страхування зводиться до того, що законом може бути встановлений обов'язок фізичної або юридичної особи бути страхувальником за власний рахунок чи за рахунок заінтересованої особи життя, здоров'я, майна або відповідальності перед іншими особами (ч. 1 ст. 999 ЦК, ст. 7 Закону України «Про страхування»). Тобто в основі обов'язкового страхування лежить принцип публічності, згідно з яким держава зобов'язує зазначених у законі осіб здійснювати страхування певних майнових інтересів. Так, Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» зобов'язує всіх власників джерел підвищеної небезпеки – автотранспортних засобів страхувати свою цивільну відповідальність на користь осіб, яким може бути завдано шкоди, – вигодонабувачів.

Обов'язкове страхування поширюється на пріоритетні об'єкти страхової охорони, коли питання такої охорони зачіпає суспільні інтереси. Така форма страхування можлива лише тоді, коли за допомогою добровільного страхування неможливо досягти потрібного ефекту. Нерідко об'єктивною перешкодою для проведення добровільного страхування є обмежена

платоспроможність (неплатоспроможність) страхувальника, а тому обов'язкове страхування у таких випадках надає можливість забезпечити захист майнових інтересів як безпосереднього учасника страхових правовідносин, так і суспільства в цілому. Введенням обов'язкового страхування реалізується важлива соціальна функція держави – створення підвищених гарантій захисту для тих осіб, які в силу об'єктивних обставин піддаються підвищеному ризику, а також поширення страхового захисту на всі випадки можливого порушення суспільних інтересів.

Отже, обов'язкове страхування, крім функції захисту інтересів шляхом розподілу ризиків, виконує соціальну функцію. Ця функція також реалізується шляхом захисту інтересів, але не в добровільному, а в примусовому порядку. Сутність правового примусу полягає в тому, що він є інструментом правомірного юридичного впливу на волю особи з метою спонукання до певних дій або до утримання від їх вчинення [11, с. 139]. Так, при обов'язковому страхуванні для забезпечення публічного інтересу, спрямованого на компенсацію деяких видів шкоди, фізична особа зобов'язана придбати страхову послугу.

Таким чином, характерними ознаками обов'язкового страхування, що відрізняють його від добровільної форми страхування, є: виникає незалежно від волевиявлення учасників; стосується усіх вказаних у законі суб'єктів; чітка визначеність страхового забезпечення, страхової суми, що встановлюється на законодавчому рівні і не може бути змінена за домовленістю сторін.

Н.Б. Пацурія зазначає, що у разі укладення договору обов'язкового страхування між страховиком і страхувальником виникають відносини публічно-правового характеру, адже за таких умов підставою виникнення страхових правовідносин є закон (норма права), а договір (поліс страхування) лише їх закріплює [12, с. 144]. Проте, на думку В.В. Рассохіна, наявність в обов'язковому страхуванні принципу гарантованості відшкодування шкоди не скасовує застосування

цивільно-правових принципів страхового права (принцип свободи договору, принципи компенсації і еквівалентності), а лише обмежує їх дію для того, щоб вигодонабувачу гарантувалося отримання виплати незалежно від взаємин страховика зі страхувальником. У зв'язку з цим відносини з обов'язкового страхування зберігають свою цивільно-правову природу [13, с. 25]. На цивільно-правову природу відносин обов'язкового страхування, незважаючи на примусовий характер укладення договорів обов'язкового страхування та стандартизації їх умов, вказують також М.І. Брагінський та В.В. Вітринський [14, с. 650].

Відповідно до ч. 2 ст. 999 ЦК України, якщо інше не встановлено актами цивільного законодавства, до відносин, що впливають із обов'язкового страхування, застосовуються положення ЦК України, що регулюють договір страхування. При цьому слід враховувати, що дія Закону України «Про страхування» не поширюється на державне соціальне страхування.

Соціальне страхування регулюється спеціальним Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [15], з позицій якого відносини із соціального страхування носять публічний характер. Однак Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вважає по-іншому. У справі «Доймеланд проти Федеративної Республіки Німеччина», де йшлося про виплату по соціальному страхуванню, ЄСПЛ детально розглянув правову природу права на таку виплату при вирішенні питання про прийнятність скарги. Річ у тім, що ст. 6 Римської конвенції про захист прав людини і основних свобод охороняє право громадян на справедливий судовий розгляд лише при вирішенні питання щодо їх цивільних прав та обов'язків або встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення. У Німеччині відносини з обов'язкового соціального страхування, так само як і в Україні, мають публічно-правовий характер, і Уряд Німеччини вказав на неприйнятність скарги, оскільки

згадувані у ній питання не пов'язані ні з цивільними правами та обов'язками, ні з кримінальним звинуваченням. Однак ЄСПЛ визнав заяву прийнятною і зазначив, що відмінності, які можуть існувати між страхуванням в приватному секторі і соціальним страхуванням, не зачіпають основного характеру зв'язку між страховиком і страхувальником. Надавши порівняльну оцінку рисам публічного і приватного права в цій справі, ЄСПЛ встановив, що останнє в ній переважає, обґрунтовуючи це тим, що жодна з ознак приватного права сама по собі не є вирішальною, але взяті в сукупності його ознаки (особистий, майновий і суб'єктивний характер права), наділяють висунуту вимогу цивільно-правовим характером» [16, с. 505–523]. Позицію щодо домінування приватного права над публічним ЄСПЛ висловив також у справі «Шутен та Мельдрум проти Нідерландів» щодо примусових внесків до фонду соціального страхування [17].

Зважаючи на вищевикладене, слід зазначити, що в основу удосконалення правового регулювання договірних відносин із надання страхових послуг повинно бути покладено концепцію цивільно-правової природи договору страхування при укладенні його як в добровільному порядку на підставі вільного волевиявлення сторін з метою захисту приватних інтересів, так і при використанні його як засобу реалізації публічного обов'язку, тобто незважаючи на примусовий характер укладення договорів обов'язкового страхування та стандартизації їх умов. При цьому, якщо надання страховиком страхової послуги у сфері обов'язкового страхування здійснюється на підставі вказівки закону на умовах, що визначені договором, за рахунок фізичних і юридичних осіб – мають місце приватноправові відносини. Якщо ж надання страховиком страхової послуги

щодо захисту майнових інтересів здійснюється на умовах, визначених законом, за рахунок держави, то в такому випадку мають місце публічно-правові відносини з державного обов'язкового страхування.

Отже, договір обов'язкового страхування, незважаючи на публічну складову, яка відображається в примусовому характері укладення відповідного договору та стандартизації його умов, є регулятором приватноправових відносин. Однак, з метою систематизації та розвитку страхового законодавства України однією із його функцій має стати забезпечення балансу приватних і публічних інтересів при здійсненні страхової діяльності. У цьому контексті слід зазначити, що приватний інтерес у сфері страхування відображається у потребі отримання конкретними фізичними і юридичними особами страхового захисту своїх правомірних майнових інтересів шляхом здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) у разі настання страхового випадку та реалізується на основі принципу свободи договору шляхом визначення і конкретизації сторонами договірних умов. У свою чергу, публічний інтерес у сфері договірних відносин із надання страхових послуг повинен стосуватися лише необхідності забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності страховиків із метою забезпечення належного виконання ними взятих на себе зобов'язань щодо здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) у разі настання страхового випадку, а також створення підвищених гарантій захисту для тих осіб, які в силу об'єктивних обставин піддаються підвищеному ризику та поширення страхового захисту на всі випадки можливого порушення суспільних інтересів шляхом гарантованості отримання страхової виплати (страхового відшкодування).

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Шелехов К.В., Бігдаш В.Д. Страхування: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2001. 444 с.
2. Порядок і вимоги щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 р. № 124. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/124-2004-%D0%BF> (дата звернення: 10.02.2021).

3. Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг «Про затвердження Порядку реєстрації договорів перестрахування та надання страховиками (цедентами, перестрахувальниками) інформації про укладені договори перестрахування зі страховиками (перестраховиками) нерезидентами» від 15 вересня 2015 р. № 2201. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1327-15> (дата звернення: 10.02.2021).

4. Журавлев Ю.М. Формы и методы проведения перестраховочных операций. Основные виды перестраховочных договоров. Москва, 1993. 192 с.

5. Вербицкая П. Некоторые теоретические аспекты перестрахования. *Финансы*. 1998. № 12. С. 36–40.

6. Семенова К.Г. Договір перестрахування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

7. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонova. Вид. 4-е, перероблене та доповнене. Харків: ТОВ «Одісей», 2008. 784 с.

8. Пузаненко В. Співвідношення договору страхування і договору перестрахування в українському цивільному праві. *Юридичний авангард*. 2009. № 1. С. 139–143.

9. Мних М.В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика: підручник. Київ: Знання України, 2006. 284 с.

10. Кнейслер О.В. Правова природа перестрахувальних відносин: специфічні ознаки та критерії ідентифікації. *Фінансова система України. Наукові записки*. Серія: Економіка. 2014. Вип. 3. С. 31.

11. Яроцький В.Л. Приватноправовий примус: правова природа, сфера та межі застосування. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали XVII наук.-практ.конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. док. юрид. наук, проф. В. П. Маслова* (Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків: Право, 2019. 364 с.

12. Пацурія Н.Б. Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 504 с.

13. Рассохин В.В. Проблемы правового регулирования обязательного страхования гражданской ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2011. 167 с.

14. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 3. Договоры о выполнении работ и оказании услуг. 2-е изд. Москва: Статут, 2011. 598 с.

15. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.

16. Европейский суд по правам человека: избранные решения. Москва, 2015. Т. 1. С. 505–523.

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Schouten and Meldrum v. the Netherlands» (Заява № 19005/91) від 9 грудня 1994 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-57907\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 10.02.2021).